

MİLLİYET, MAHMUT SOYDAN VE DEVLETÇİLİK TARTIŞMALARI

Gül Karagöz Kızılcı*

ÖZET

Bu yazıda Mahmut Bey'in (Soydan) sahibi olduğu Milliyet aracılığıyla yerli özel sermaye çevrelerinin dahil olduğu devletçilik tartışmaları incelenmiştir.

1923-1929 arasında Türkiye'de liberal iktisat politikası egemendir. Dönemin ana özelliği çeşitli teşvik ve ayrıcalıklarla yerli özel sermayenin desteklenmesidir. Ancak 1929'da yaşanan ekonomik gelişmeler sonucunda Türkiye, devletçilik politikasına yönelmiştir. Yerli burjuvazi kendi ayrıcalıklarını aynı şekilde devam ettiren bir devletçilik politikasından yanadır. Bu dönemde sesini İş Bankası idare heyeti reisi Mahmut Bey'in Milliyet'i ile siyasi iktidara duyurmuştur.

Anahtar Sözcükler: Devletçilik, Milliyet, İş Bankası, Yerli Burjuvazi

MİLLİYET, MAHMUT SOYDAN AND STATISM CONTROVERSY

ABSTRACT

In this article I investigated the statism controversy in which Milliyet and domestic private capitalist took part. In the 1923-1929 period, liberalist thought was dominating Turkish economic policies. Main characteristic of the period was the support of private capital accumulation by government subsidies and privileges. However, after Great Depression in 1929, Turkish government started to follow a statist way of accumulation. Domestic capitalists were supporting a kind of statism that preserves their privileges. They were pursuing their lobbying efforts through Milliyet and İş Bankası. Mahmut Soydan was both the owner of the Milliyet and a member of board of governors of İş Bankası.

Keywords: Statism, Milliyet, İş Bankası, domestic capitalist

GİRİŞ

140

Bu çalışmada, Mahmut Bey (Soydan)'in sahip olduğu Milliyet aracılığıyla iktisat politikalarını etkileme çabaları, Kadro ve dönemin iktisat vekili ile çatışması örneği çerçevesinde ele alınacaktır. Soydan'ın iktisat politikalarını etkileme çabasının ardında yatan neden, üyesi bulunduğu bankanın devletçilik politikası konusunda taşıdığı görüşlerdir. Soydan, devletçilik ilkesinin yürürlükte olduğu yıllarda Siirt mebusu ve İş Bankası'nda İdare Heyeti başkanıdır (1). İş Bankası'nın siyasi kadrolarla sermaye çevreleri arasında bir köprü işlevini üstlenmesi bakımından özel önemi bulunmaktadır. Umum müdürlüğünü Celal (Bayar) Bey'in yaptığı ve kurucuları arasında çok sayıda mebus ile yüksek dereceli bürokrat bulunan Banka, dönem boyunca, siyasi iktidarın aldığı iktisat politikası kararlarının özel sermaye çevrelerinin istekleri doğrultusunda benimsenmesinde etkin bir rol oynamıştır. Bu isteklerin kamuoyu önünde dile getirildiği alanlardan biri, Milliyet'tir. Bu yazıda, Soydan'ın İş Bankası adına devletçilik tartışmalarındaki rolü, kendisi için biçtiği ya da biçilen rol tanımları çerçevesinde ele alınacaktır. Çalışmanın amacı, devletçilik politikasının içeriğinin belirlenmesinde Milliyet'in oynadığı roldür.

Yazının ilk bölümünde, dönemin iktisat politika-

sına değinilecek, daha sonra Mahmut Bey (Soydan) tarafından dile getirilen görüşler temelinde, Kadro ve İş Bankası merkezinde birleşen özel sermaye çevreleri arasındaki çatışma incelenecektir.

1. 1923-1929 ARASI İKTİSADİ GELİŞME POLİTİKASI VE BU POLİTİKALARIN İLETİŞİM ALANINA YANSIMASI

Cumhuriyetin ilanından 1929 yılına kadar geçen sürede, Kemalist yönetici kadronun izlediği iktisat politikasının başlıca özelliği, iktisadi büyümenin gerçekleştirilmesi amacıyla bir yerli burjuva sınıfı yaratılmasıdır (Boratav 1995:28-29). Sanayiinin de bu milli özel sermaye tarafından kurulacağı ve geliştirileceği düşünülmüştür. Bu nedenle 1923-1929 yılları Türk özel teşebbüsüne sanayi alanında çeşitli ve geniş ayrıcalıkların tanıdığı bir dönemdir (1927 Teşvik-i Sanayi-i Kanunu vb. düzenlemeler). Bununla birlikte, ayrıcalıklar tek başına yeterli değildir. Yeni kurulan devletin ekonomisinde önemli bir sorun bulunmaktadır: Birikimin kısıtlılığı.

Lozan Anlaşmasının imzalanmasından sonra ekonomik yaşam canlanmıştır ve para gereksinimi artmıştır. Ancak emisyon hacminin sınırlılığı ekonomide kredinin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu durum bankaların gelişmesi sonu-

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

cunu doğurur. Enflasyon korkusu ile emisyon hacminin sabit tutulduğu bir ülkede, sanayileşme hareketinin başlaması için gereken finansmanın sağlanmasında bankalar özel önemdedir. Yerli bir burjuva sınıfının yaratılmasında gerekli olan birikimin, bankaların aracılığı kullanılarak tasarrufların toplanması yoluyla sağlanması benimsenmiştir. Dolayısıyla birikim sorunu, mali aracı sistemin özü olan bankalarla aşılmaya çalışılmaktadır. İş Bankası da bu dönemde kurulmuştur. Bankanın milli ekonomi için tasarrufların toplanması ve yatırımcılar için kredi verme görevini üstlenmesinin yanında önemli bir özelliği daha bulunmaktadır: çeşitli alanlara bir girişimci olarak yatırım yapmak.

Yerli burjuvazinin yaratılmasında iletişim politikaları da bir araç olarak düşünülmüştür. Bu dönemde, çeşitli alanlarda tekeller kurulup özel kesime -ki bunların arasında hükümete yakın çevrelerin kurduğu şirketler ile milletvekillerinin şirketleri bulunmaktadır- devredilmektedir (Avcıoğlu 1969:266, Boratav 1995:29). Böylece devlet altyapısının kurulması ve riski üstlenmekte, kârı özel sermaye çevrelerine bırakmaktadır. Bu, Telsiz Telefon Anonim Şirketinin kurulmasında da kendini gösterir. İş Bankası yatırım yapma görevini iletişim alanında da yerine getirmiştir. 1926'da kurulan Şirket'te Banka, Anadolu Ajansı ile birlikte sermayenin yüzde 70'ini elinde tutmaktadır (Kocabaşoğlu 1980:22). Anadolu Ajansı'nda da benzer bir durum söz konusudur. İçerisinde Mahmut Bey'in de bulunduğu çeşitli milletvekillerinin hisseleri bulunmaktadır (Alemdar 1996:58).

2. DEVLETÇİLİK İLKESİNİN GÜNDEME GELİŞİ

Bankaların kurulduğu, iletişim politikaları da dahil olmak üzere devletin siyasi ve hukuki yapısının yerli burjuva sınıfı yaratılması için örgütlediği bu dönem, 1929 yılıyla birlikte farklı bir görünüm kazanmıştır. Bu yıl, Cumhuriyet yönetimi açısından bir dönüm noktasını ifade etmektedir. Bunda, Cumhuriyet yönetiminin heyecanla beklediği Lozan Antlaşmasının sınırlayıcı hükümlerinin kalkması ve bunun sonucunda yeni kurulan ulus devletin gümrük ve dış ticaret rejimini kendi iradesi ile belirleme hakkını elde etmesinden çok, aynı yıl başlayan dünya iktisadi buhranın Türk iktisat politikasını farklı bir doğrultuya sokmasının payı bulunmaktadır. Buhranla birlikte, o yıla kadar geçerli olan serbest dış ticaret ilkesinin yerini, dış ticarete korumacılık alacaktır. Ar-

tık Türk iktisat politikası dışa kapalı ve devlet desteği yerine devlet eliyle oluşturulacak bir "milli sanayileşme" hareketini hedef alan bir model temelinde belirlenecektir.

Buhranın Türkiye üzerindeki etkisinin hissedilmesinden daha önce, 1929 yılına dek devam eden dış ticaret açığının söz konusu yılda büyüyecek, Türk Lirası'nın yabancı paralar karşısında hızla değer kaybetmesi ve Türk parasından kaçış sürecinin diğer bir deyişle sermaye kaçıışı hareketinin başlaması nedeniyle, yeni bir iktisat politikası arayışına girilmişti. 1930 yılıyla birlikte, dış ticaretteki görece fiyatların Türkiye'nin aleyhine dönmesiyle iç ticaret hadlerinde de bozulmanın ortaya çıkması ve bunların kitleler arasında yarattığı hoşnutsuzluğun yeni kurulan Serbest Fırka'nın kazandığı başarıda ifadesini bulması gibi nedenler, bu arayışı güçlendirmiştir. Siyasi iktidar, dış açık ile bütçe açığına karşı duyarlıdır ve söz konusu politika arayışında, tercihini liberal ekonomiden yana kullanmamakta kararlıdır. 1929-1930 yıllarında yapılan tercih beraberinde denk bütçenin gerçekleştirilmesi için Türk Parasını Koruma Kanunu ve dış ticaret denetimlerini getirmiştir. Bununla birlikte 1930 yılının Haziran ayında yeni devletin kendi para otoritesi olan TC Merkez Bankası kurulur.

Buhranın baskısının hissedildiği bu dönemde, siyasi iktidarın yeni bir iktisadi politika aramasının ve kontrollü ekonomi yönünde adımlar atmasının altında yatan neden, yaratılmaya çalışılan yerli özel sermayenin Cumhuriyet rejimine sağlam bir iktisadi temel kuramamasıdır. Buhrana karşı yeni bir politika önerisinin bulunmayışı, ancak o güne kadar güçlü bir biçimde süregelen ayrıcalıklarının sürdürme isteği, siyasi iktidarı milli iktisada yeni bir yön vermeye itmiştir. Yeni politika, ilk kez 1930 yılında İsmet Paşa tarafından dile getirilen devletçiliktir. Bundan sonra milli iktisat, dışa kapalı ve devlet eliyle bir sanayileşme hareketi çizgisinde tanımlanmaya başlayacaktır. Bununla birlikte, kabul edilen yeni politika yerli özel sermaye çevrelerinin mutlak bir muhalefetiyle karşılaşmadığı gibi desteklenecektir de. Sermaye çevrelerinin istediği, "güdümlü ekonomi" dir (Kuruç 1987:66). Diğer bir deyişle, devletin desteğiyle sermaye birikimini güvence altına almak ve bu birikimi akılcı ve merkezden kontrollü bir ekonomi yapısıyla arttırmaktır. Ancak devletçilik politikası, farklı çevrelerce farklı biçimlerde anlaşılabilir ve uygulanmıştır. Dolayısıyla devletçiliğe yüklenen değişik anlamlar beraberinde tartışmaları da getirecektir.

2.1 Devletçiliğin Yorumu Konusunda Farklı Yönelimler

Devletçilik ilkesinin benimsenmesinden sonra, uygulanması konusunda değişik yorumlar belirmiştir. Bunlar Tekeli ve İlkin'e göre (1982:79), dönemin iktidar bloğu içinde yer almayan kişi yada grupların görüşleri ile iktidarda etkili olan kişi yada grupların görüşleri olmak üzere başlıca iki grupta toplanmaktadır. İlk grupta Şevket Süreyya önderliğinde çıkan Kadro ile Ahmet Hamdi Başar tarafından ortaya atılan "İktisadi Devletçilik" görüşü bulunmaktadır. Diğer grupta ise iktidar bloğu içinde yer almakla birlikte, gerçekte liberal iktisat politikasını benimseyip, buhranın yarattığı koşullar içerisinde devletin girişimciliğini geçici olarak kabul eden çevreler ile devletçiliği geçici değil sürekli bir çözüm biçiminde değerlendiren iki farklı görüş vardır. Âli İktisat Meclisi, İş Bankası çevresi, İstanbul Darülfünunu, Ahmet Ağaoğlu vb. devletçiliği geçici bir çözüm olarak kabul ederken; İsmet İnönü, Recep Peker, Mustafa Şeref Özkan, Şükrü Kaya ve çevresi devletçilik çerçevesinde sürekli bir karma ekonomi önermektedirler. Ancak burada çalışmanın amacı gereği, söz konusu görüşlerin tümünün anlatılması yerine İş Bankası'nın devletçilik anlayışı ile Bankanın doğrudan çatışma içine girdiği devletçilik görüşleri ele alınacaktır. Bunlardan biri dönemin iktisat vekili Mustafa Şeref Bey ile diğeri Kadro ile girilen çatışmadır. Bu çatışma içinde Mahmut Bey (Soydan)'in kaleminden Milliyet'e yansıyan İş Bankası'nın durduğu nokta, bir gazetenin iktisat politikasının belirlenmesinin aracı olarak kullanılması açısından, ilgi çekici özellikler taşımaktadır. Bununla birlikte, kamuoyu önünde tartışmayı yürüten Mahmut Bey'in kimliği de, Banka'nın niteliği ve devletçiliği yorumlarındaki farklılıkları algılamaya olanak tanıyacak kimi özellikler taşımaktadır.

2.1.1 İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey'in Devletçilik Anlayışı, İş Bankası ve Milliyet

1931 yılının Mayıs ayında yapılan C.H.F kurul-tayında, devletçilik parti programının ana ilkelelerinden biri olarak resmen benimsenmiştir. Mustafa Şeref Bey'in, İktisat Vekili oluşu ise, 28 Eylül 1930 tarihinde gerçekleşmiştir. Devletçiliğin C.H.F programına girmesi ve ekonomide somutlaşmasında önemli bir rol üstlenmiştir (Kuruç 1987:88).

Yeni iktisat vekilinin devletçilikten anladığı,

milli iktisadın gerçekleşmesi için ekonomideki egemen noktaların devletin eline geçmesi gerektiridir. Mustafa Şeref Bey, milli iktisadın amacını da sermaye birikiminin artırılması yönünde tanımlamıştır. Ancak söz konusu amacın gerçekleştirilmesi için dış ticaretin denk tutulması ile ithalatta kontenjan sistemini getirişi, bazı çevreleri rahatsız etmiştir. Çünkü ithalatta kontenjan sistemi, ithalatçının kazancını mal ihraç etmedeki yeteneğine bağlamakta ve dolayısıyla kâr olanaklarını daraltmaktadır. Bununla birlikte, Mustafa Şeref Beyden rahatsızlık duyanlar yalnızca ithalat işi ile uğraşanlarla sınırlı kalmayacaktır.

Mustafa Şeref Bey, sermaye birikimin artırılması için dış ticaret ile ilgili yeni çerçeveyi oluşturduktan sonra, cumhuriyetin ilân edildiği tarihten itibaren üzerinde önemle durulan sanayi kurma düşüncesi ile ilgilenenektir. Ancak, bu ilgi şüphesiz kendi devletçilik algılayışının biçim verdiği çerçeveye göre oluşmuştur. Yeni iktisat vekilinin düşündüğü sanayi modeli, hem olmayan sanayilerin devlet eliyle kurulması hem de çeşitli ülke kaynaklarını harekete geçirecek bir çekim merkezinin yaratılması yönünde örgütlenecektir. Ancak bu, sanayii ve bankacılığın birbirinden tamamen ayrı işler olarak örgütlenmesi demektir. Mustafa Şeref Bey, bu düşünceye dünya buhranın nedenlerini tahlil ederken varmıştır. Ona göre bireyciliğe dayanan liberal sistemde, pazarların genişlemesi birikimin kaynağıdır. Bu birikime, büyüyüp anonimleşen şirketler ile banka sermayesi el koymaktadır. Bu sistemde şirketler, ortak çıkarlardan çok kişisel çıkarlara hizmet etmektedir. Banka sermayesi ise, sanayi sermayesini de egemenliği altına alan bir niteliğe sahiptir (Kuruç 1987:91). Dolayısıyla, yeni iktisat vekilinin getireceği modelin, fabrika kurmak ve işletmenin başka, sanayi kredilemenin ise başka işler olarak değerlendirildiği yeni bir niteliği bulunmaktadır (Kuruç 1987:92). Amaç, sanayileşme yoluyla birikimin sağlanması ancak bu gerçekleştirilirken finans kapitalin gelişmesine izin vermeyen bir yapının kurulmasıdır. Artık banka sahipliğiyle sanayi kurma ve yönetme eylemleri aynı elde toplanamayacaktır.

Getirilecek yeni yapıdan özel sermaye çevreleri ile İş Bankası rahatsızlık duymaktadır. Çünkü devletçilikten anlamak istedikleri, özel kesim koruyuculuğudur. Siirt Mebusu Mahmut Bey, İş Bankası ve özel sermayenin kaygılarının belirttiği bu durumlarda gazetesi ile imdada yetişmektedir. Bu endişeleri, 6 Nisan 1932 tarihli Milliyet'te, kamuoyu önünde dile getirir. "Ümit ve e-

nerjiyi kıran rivayetler" başlığını taşıyan yazısında, Sanayii Teşvik Kanununun değiştirileceği ya da kaldırılacağı yönündeki söylentilerin aslı olmadığını/olmaması gerektiğini; çünkü bu tür haberlerin sanayicileri tedirgin edeceği gibi, kanunlarımızda istikrar olmadığı düşüncesini uyandırabileceğini ifade etmektedir.

Hissettirilen hoşnutsuzluğa rağmen, Mustafa Şeref Bey, sanayileşmenin gerçekleşmesi için gerekli sermaye birikimini yaratmakta düşündüğü yeni modeli kanunlaştırmaktan çekinmeyecektir. Model, iki temel kuruma dayanmaktadır: Devletin sanayideki yatırım ve işletmeciliğini sağlama amacıyla 1932 yılının Temmuz ayında kurulan Devlet Sanayi Ofisi ile devlet ve özel sanayi girişimlerine makine ile gerekli sanayi malzemesini sağlama için kredi verecek olan Türkiye Sanayi Kredi Bankası.

Yeni yapı, sanayileşmeye karşı olmamakla birlikte, birikim içindeki kendi payının küçülmesinden hoşnutsuzluk duyan yerli özel sermayenin tepkilerini artırmıştır. Çeşitli alanlarda farklı tepkiler dile getirilir. Sonunda İş Bankası'nın kurmak istediği kağıt fabrikası için Sanayi Umum Müdürlüğü'nün aldığı tavır, Mustafa Şeref Bey için tepkilerin dile getirilmesiyle başlayan süreci, "Yalova Olayı" ismiyle anılan bir gelişme sonrasında yerli özel sermaye lehine sonuçlandırır (2).

Böylece özel sermaye çevrelerinin ve tabii İş Bankası'nın karşı çıktığı devletçilik anlayışının farklı bir biçimde yorumlanması için istenen zemin sağlanabilecektir. Ancak bu zeminin sağlanabilmesi için mücadele edilmesi gereken bir anlayış daha vardır ve bu anlayışın tasfiye edilmesinde Mahmut Bey'e ve Milliyet'e önemli görevler düşmektedir.

2.1.2 Kadro Dergisinin Devletçilik Anlayışı ve Siirt Mebusu Mahmut Bey

Kadro 1932 yılının Ocak ayında yayınlanmaya başlamıştır. Ancak yayın hayatına başlamasından kısa bir süre sonra, tepkileri üzerine çekmekte gecikmemiştir. Dergiye karşı olanların özellikle altını çizdikleri nokta, savunduğu düşüncelerin Marksizm'den alındığıdır. Dergiye karşı çıkanlardan biri de Mahmut Beydir. İş Bankasının ve dolayısıyla Mahmut Bey'in, devletçiliği, özel sermaye koruyuculuğu biçiminde algılayıp tasarladığı hatırlandığında, Kadro'nun savunduklarını bu karşı çıkış için gerekli argümanları barın-

dırdığı görülecektir.

Kadro'ya göre, devletin iktisat politikası ancak bir plan çerçevesi dahilinde uygulanabilir. Bu plan, milli iktisadın kendi kendine bireyci esaslar dahilinde gelişiminin aksi bir sistemi ifade etmektedir. Bununla birlikte söz konusu plan, hiçbir zaman özel mülkiyetin tasfiyesine dayalı sosyalist bir plan değildir; yalnızca büyük sanayi, bankalar, dış ticaret ve ulaştırma işleri gibi milli iktisadın kumanda merkezlerini devletin eline bırakan ve böylelikle milli iktisadı gerçekleştirecek bir programdır (3). Dolayısıyla, İsmail Hüsrev Tökin'in satırlarında özetlenmiş olan Kadro'nun devletçilik anlayışı kuşkusuz yerli özel sermayeyi ve Mahmut Beyi rahatsız edecektir. Bir kere, Kadro'nun yalnızca bankalar konusunda düşüncükleri bile Mahmut Bey'in hoşnutsuzluk duyması için yeterli bir nedendir. Banka sistemi üzerinde yaygın kontroller getirilmesine Mahmut Bey, daha 1930 yılında Hakimiyet-i Milliye'de (4) karşı çıkmıştır. Ancak Mahmut Bey'in ve İş Bankası grubunun dergiye karşı çıkması için birçok neden bulunmaktadır. Kadro, sermaye birikiminin gerçekleştirilmesi için devlet kontrolünde bankalar kurulması gerektiğini savunmaktaydı. Aynı zamanda tıpkı Mustafa Şeref Bey'in politikalarını andırır bir biçimde, İş Bankası grubunun devlet ile ortaklık kurarak sanayi planı içinde önemli bir yer edinmesine karşıdır (Türkeş 1999:180). Çünkü Kadro'nun istediği sanayileşmenin devlet tarafından üstlenilmesi ve özel kesimin ekonominin karar alma merkezlerinin dışında bırakılmasıdır (Türkeş 1999:116). Bu durumda, Kadro açısından, İş Bankasının kömür ve bakır madenlerinin işletilmesi, şeker ve cam sanayiinin kurulması ile işletilmesinde ayrıcalıklar sağlanmasının eleştirilmesi gereği doğmaktadır.

Kadro'nun örtük biçimde de olsa banka ile ilgili ve bankanın çıkarına ters düşen görüşleri, ister istemez Mahmut Bey'in ilgisini çekecektir. Bununla birlikte, sahibi ve başyazarı olduğu Milliyet'te bile uzun süre Kadro aleyhinde yazı yazmamıştır. Bu durumun belki de, 1932 yılında Banka çevresinin Mustafa Şeref Bey ile ilgilenmesinden kaynaklandığı düşünülebilir. Mustafa Şeref Bey'in tasfiyesi işlemi tamamlanıp, Banka Umum Müdürü Celal Bey İktisat Vekili yapıldığına göre, artık Mahmut Bey açısından Kadro ile ilgilenmenin zamanının gelmiş olduğu düşünülebilir.

Mahmut Bey'in Milliyet sütunlarında Kadro ile ilk sürtüşmesi, İsmet Paşa'nın Yakup Kadri

Bey'in isteğiyle, kaleme aldığı Fırkamızın Devletçilik Vasfı yazısının (5) dergide yayınlanması sonucunda olmuştur. İsmet Paşa'nın burada dile getirdiği görüşler, ne Kadro'nunki gibi etkin bir devletçilik ne de Siirt Mebusu ve İş Bankası çevresinin anladığı gibi özel sermaye koruyuculuğu devletçiliğine yakındır. Bununla birlikte, Kadro'nun devletçiliğine daha yakındır (Alemdar 1996b:42). Yazıda, özel sermayeyi rahatsız edecek kimi görüşler bulunmakla birlikte, yine onlar tarafından kullanılabilir ifadeler de vardır: "...Biz, iktisatta devletçilik'i, inkişaf için ve yeni düzeni kurmak için de feyizli ve müspet bir yol sayıyoruz. Demek istiyorum ki, yalnız müdafaa gibi muhafazakar bir noktadan değil, ilerlemek ve inkişaf etmek gibi genişleyici politika için de müspet ve en müessir vasıta sayıyoruz.". Devletçilik, bu ifadeye olduğu gibi bir taraftan gelişme için temel sayılmakta, diğer taraftan özel kesimin yapabileceği işleri devletin üstlenmesini gereksiz bulmaktadır: "...Bir defa, efradın yapabileceği bir şeyi Devletin, bahusus bizim devletimizin yapmaması, şeyanı arzudan da fazla bir şey, lâzım bir şeydir."

Mahmut Bey, hiçbir zaman açıkça İsmet Paşa'nın yaklaşımını eleştirmemiştir. Ancak, Paşa'nın yazdıklarını yorumlayışı, rahatsız olduklarını ortaya koymasından ilginç özellikler taşımaktadır. Cumhuriyet'in yaptığı gibi (6), Başvekilin yazısının tamamını yayınlamamış, bunun yerine kendi devletçilik anlayışını güçlendirecek alıntılarla verme yolunu seçmiştir. Mahmut Bey Milliyet'te, İsmet Paşa'nın açıklamalarıyla "Fırka programındaki devletçilik vasfını komünist ve Marksist bir fırkanın" programında egemen olan devletçilik anlayışı ile aynı nitelikte olduğunu göstermeye çalışan "gayrimes'ul unsurların" savlarının önüne geçtiğini yazmaktadır (7). Aynı yazıda açıkça Kadro'yu hedef alarak, "Orijinal ve milli olduğu iddiasıyla ileriye sürülen bazı tezlerin -belki de farkına varılmadan-, Komünist Fırkasının kongre mukerreratı (kararları), bu fırka müzakerelerinin zabıtları, Marksizm prensipleri ve tatbik esasları meyanında yer bulması hususi bir dikkate değer" diyerek, kamuoyunu özel teşebbüsü "sistemik bir şekilde imha ve inkırazla sürükleyen, vatandaş faaliyetlerine meydan bırakmayan, bütün istihsal vasıtalarını ve mevzularını münhasıran kendi eline geçirmeye azmetmiş mutlak bir devletçilik" yanlısı olarak gördüğü dergiye karşı uyarmaktadır.

Kadro ise, bu saldırıyı yanıtızsız bırakmayacaktır. "Hakikaten uzun emeklerle hazırlanan ve usta

bir gazetecilik tekniğinin bütün ince hesapları ile" işlendiğini belirttiği yazıya, aynı tarzda bir karşılık vermenin mümkün olduğunu; ancak bunun bu şekilde davranmanın önüne geçen bir niteliği bulunduğunun özenle altı çizilmiştir. Çünkü Kadro'ya göre Başvekilin yazısı uyulması gereken "bir DİREKTİF" (8)ti ve Mahmut Bey bu direktifi "itiraz ve tefsir"e uğratmıştı. Bununla birlikte dergi, İsmet Paşa'nın yazısı üzerine "endişe ve mütalaaların...bizzat fırka dahilinde" ya da Hakimiyeti Milliye sütunlarında dile getirilebileceği, ancak "bilhassa ticari teşekküller mahiyetinde çalışan gazete sayfaları"nda yapılamayacağını belirtilmiştir. Aynı zamanda dergi, Mahmut Beyi, sözünü ettiği komünist "vesikaları" hemen çevirip tanıtmaya çağırmıştır (9). Mahmut Bey "Vidani Bir Vazife" başlığını taşıyan yazısında, dergiye yanıt vermiştir. "Vidani ve milli bir vazife" ile, okuyucularına, "Kadro ve inkılapdaki esaslar"ın komünizmden alındığını bildirmiştir. Mahmut Bey'e göre, İsmet Paşa'nın söz konusu yazıyı Hakimiyeti Milliye'ye değil de Kadro'ya vermesinin özel bir anlamı bulunmaktadır. Bu anlam, İsmet Paşa'nın "...bu mecmuanın sütunlarında öteden beri fırkamızın devletçilik vasfının pek aykırı, fırkamızın esas programında mevcut olmayan hükümlere istinaden anlatıldığını görmüş olmasındandır". Mahmut Bey, son olarak Kadro'nun kendisinden istediğini yerine getireceğini "...yani Kadro ve inkılapdaki esasların komünizmin esaslarından nasıl kopya edildiğini göstermekle iktifa edeceğini" belirterek yazısını bitirmiştir (10). Bundan sonra Kadro'ya dair hiçbir yazı yayınlanmadığı gibi, Mahmut Bey 4 Mayıs 1934 tarihine kadar herhangi bir yazı da yazmamıştır.

2.1.3 Siirt Mebusu Mahmut Bey'in Devletçilik Anlayışı

Mahmut Bey'e göre, o günün "hayat ve iktisadi şeraiti içinde devletçilik en tabii bir müdafaa vasıtasıdır. Milli varlıklar ancak bu vasıta ile müdafaa edilir." Ancak devletçilik, özel teşebbüse engel olmak, memleketin bütün "istihsal mevzularını ele almak, mevcut hususi müesseselere el atmak" değildir. Çünkü, "bu memlekette hususi teşebbüslere, hususi sermayelere yer kalmamalı, her şey ve her teşebbüs devletin olmalıdır yolunda bir propaganda, hususi teşebbüsleri öldürebilir, yerli ve yabancı sermayeleri ürkütebilir, politika cereyanlarının ve umumi buhranın Türkiye'ye arz ettiği geniş vasıta ve imkanlardan istifade fırsatını kaçırtır. Şüphe yok ki devletçiliği böyle anlamak ve anlatmakta,

memleket hesabına, yalnız zarar vardır" (11). Bununla birlikte devletçilik, merkezi kontrolü dışlamamaktadır. Çünkü bu dönemde özel kesime göre merkezi kontrol, yerli sermaye birikiminin güvenceye alınmasını sağlayabilecek etkili yöntemdir. Mahmut Bey'in deyişiyle "Hele iktisadiyatımızı gelişi güzel bir cereyana bırakmak, bugünkü zaruretlerin icaplarına hiç uymaz. Onu pek sıkı bir kontrole tabi tutmak lâzımdır. Bu kontrolü ancak ve yalnız devlet yapabilir." (12) Dolayısıyla, devletçilik buharan döneminde özel sermayenin korunması için uygulanan geçici bir çözümdür. Bu çözüm, ne Mustafa Şeref Bey'in ne de Kadro'nun düşündüğü gibi bankaların milli sermaye birikiminin sağlanması için yalnızca mevduatların toplanması ve kredi dağıtma işi ile ilgilenmesi anlamına gelmemektedir. 1932 yılının Eylül ayında Mustafa Şeref Bey'in istifası ile boşalan İktisat Vekilliğine, İş Bankası Umum Müdürü Celal Bey'in atanması ile çizilen devletçilik anlayışı da, bu doğrultudadır. Celal Bey, 1927 Teşviki Sanayi Kanunu ile özel sermayeye verilen ayrıcalıkları geri veren bir model getirmemekle birlikte, Haziran 1933'te kurulan Sümerbank ile Devlet Sanayi Ofisi'nin yetkisi dahilinde bulunan işlerin bu kuruma devredilmesini ve böylece devlet ile özel kesimin yeniden rahatça ortaklık kurmasını sağlamıştır.

Mahmut Bey, yeni iktisat vekilinden memnundur. Haziran 1933'te Berlin'den yazdığı yazıda, hükümetin "mali ve iktisadi sahalarda aldığı tedbirleri mübalağalı" görenleri eleştirmekte ve "hükümetimizin basit ve tabii telakki olunan muvazene politikaları sayesinde" alınan sonuçlara Avrupa'da "gıpta ile bakıldığını" anlatmaktadır (13). Bir yandan da İş Bankasının bir üyesi olarak bankanın çıkarlarını savunan yazılar yazmaya devam etmektedir. Bu yazılarında vurguladığı, Bankanın devletçilik anlayışına uygun olarak ve kamu çıkarı için hareket ettiği (14).

Bununla birlikte İş Bankasının her zaman kamu çıkarı için değil kişisel çıkarlar için de çalıştığı yönünde görüşler bulunmaktadır. Hatta dilimizdeki "aferizm" ve "aferist" sözcüğü doğrudan Banka ile ilişkilidir. İş Bankası, Fransız "les banques d'affaires" model alınarak yapılandırılmıştır. Buradaki "aferizm" sözcüğü asıl kaynağını "iş" ya da "iş ilişkisi" anlamına da gelen Fransızca "affaire" sözcüğünden almakla birlikte, sözcük aynı zamanda "çıkarlılık" anlamını da taşıyor ve bankayı temsil eden politikacılara "aferistler" deniliyordu (Aydemir 1999:452-55, Atay 1984:455-57). (15)

Mahmut Bey'in de, bankadaki konumu nedeniyle gerçekleştirme olanağı bulduğu, bizim bildiğimiz en azından bir tane yatırımı bulunmaktadır. Ancak bu yatırımından söz eden herhangi bir yazısına ise rastlanmamaktadır. Atay, Çankaya'da "birkaç defa bankayı pek ağır zıyanlardan kurtarmak için, onu çıkmaz işlere sokmuş olanları kazandırarak kurtarmak lâzım"(1984:456) geldiğinden söz etmektedir. Burada Mahmut Bey'in rüşvet aldığı da imâ etmektedir (16). Bildiğimize göre Mahmut Bey, İş Bankası ile Atay'ın sözünü ettiği biçimde bir ilişkiye girmiştir (17).

SONUÇ

İş Bankası, 1920'lerin ortamında ulusal banka kurmak ve birikimleri çekebilmek için olumlu bir kamuoyu yaratmak gereğinin bilincindeydi. Bu nedenle basının desteğini kazanmak zorundaydı. Bankanın idare heyeti reisliğine o dönemde Hakimiyet-i Milliye'nin başyazarı Mahmut Bey'in (Soydan) getirilmesi bu çerçevede yorumlanabilir (Kocabaşoğlu ve ark 2001:149). Mahmut Bey, Bankanın kuruluşundan iki yıl sonra, 1926'da Milliyet'in başına geçmiştir. Bu tarihten sonra artık Milliyet, hem hükümet hem de kamuoyu karşısında İş Bankası ile yerli özel sermaye gruplarının görüşlerinin savunucusu ve dillendiricisi görevini üstlenmiştir. Mahmut Bey'in kaleminden dile getirilen görüşler, 1929 sonrası benimsenen yeni iktisat politikasını, yerli burjuvazinin kendi çıkarları doğrultusunda belirleme kaygısı taşımıştır.

1929 Dünya Ekonomik Buhranının, gündeme getirdiği devletçilik, özünde özel kesimin karşı olduğu bir uygulama değildir. Çünkü buharan, yarattığı belirsizlik ortamı nedeniyle özel kesimi de olumsuz yönde etkilemiştir. Devletin kendisine destek olmasını, birikimini güvenceye alıp artırmasını istemektedir. Devletçilik tanımını, 'geçici bir çözüm dönemi' çerçevesinde ortaya koymaktadır. Dönemin önemli bankalarından ve aynı zamanda müteşebbislerinden biri olan İş Bankası'nın devletçilik anlayışı, bu noktalarda özel kesim ile örtüşmektedir. Yerli burjuvazinin istediği, yatırımlarını destekleyecek "merkezi bir kontrol sistemi"nin egemen kılınmasıdır. Ancak bu merkezi kontrol sisteminin başında bulunan devlet aynı zamanda birikimlerini artırması için de yardımcı olmalıdır. Bu istekleri dile getiren Milliyet, devletçilik politikasının bir tür entelektüel üretim merkezi işlevi gören Kadro ile de çatışmanın ve iktisat politikasının belirlenmesinin bir aracı olarak bu çevrelerce kullanılmıştır.

DİPNOTLAR

(1) 1883 yılında Siirt'te doğan Mahmut Bey, Harbiye'yi bitirdikten sonra ilk görevine Rumeli 3.Ordu Komutanlığı'nda başlamıştır. Abdülhamit'in tahtan indirilişinden sonra Selanik'teki A-latini köşkünde muhafız subaylığı görevine getirilmiştir. Abdülhamit'in İstanbul Beylerbeyi'ne getirilişinde sonra burada muhafız subaylığına devam etmiş, daha sonra Şehzade Abit'e edebiyat öğretmenliği yapmıştır (İş Dergisi, Sayı:277, Kasım 1989). Milli Mücadele'nin başlamasıyla birlikte, Anadolu'ya geçerek Mustafa Kemal Paşa'nın emir subaylığını yapmıştır (Türk Parlamento Tarihi, 1995). Cumhuriyetin ilân edilmesinden sonra ise birçok eski asker gibi, yeni devletin çeşitli kurumlarında görevler alacaktır. II., III., IV. ve V. dönemlerde Siirt mebusu seçilmiştir. 1924 yılının Kasım ayında yenilenen C.H.F. Grup Yönetim Kurulu seçimlerinde, fırkanın heyet-i idare azâlarından biri olmuştur (Tunçay 1992:247). Bununla birlikte, C.H.F'nin organı olan Hakimiyet-i Milliye gazetesinde devrimle birlikte gelen yeniliklerin açıklayıcısı ve savunucusu konumundadır. Aynı zamanda, yeni devletin Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Türk Eğitim Derneği, Anadolu Ajansı gibi birçok kurumunun kurucusu arasında yer almış ve yönetim kurulu üyeliği yapmıştır. Türkiye İş Bankasının ilk idare heyeti reisidir. Diğer bir deyişle, Banka Umum Müdürü Mahmut Celal (Bayar) Bey'den sonra ikinci adam konumundadır. İş Bankası için kamuoyunda bankayı tanıtip savunması açısından da önemli bir yere sahiptir. Öldüğü 1936 yılına dek, özellikle sahibi bulunduğu Milliyet'te Banka'nın sözcülüğünü üstlenmiş; Banka ile yerli özel sermaye çevrelerinin devletçiliğin farklı bir çizgiye çekilmesi çabaları sırasında bu sözcülük görevi daha da net bir görünüm kazanmıştır.

(2) O dönemde, kağıt fabrikası kurulması hükümete yakın çevrelerin gündemindedir. Gümrük ve İnhisarlar Vekaleti, bu konuda bir girişimde bulunmuş, ancak netice alamamıştır. 2 Mayıs 1932 tarihli Vakit'te yer alan bir haber, milli bir bankanın yabancı bir grupla, yarı yarıya ortak bir kağıt fabrikası kuracağını bildirmektedir. Bu, İş Bankasıdır. Bankanın Umum Müdürü Mahmut Celal Bey, kağıt üretimi konusuyla yakından ilgilenen Ali Kağıtçıbaşı'ya bir proje hazırlatmış ve bu projeyle Temmuz ayında kabul edilen Devlet Sanayi Ofisi Kanunu gereğince müteşebbisler yatırım kararlarını kendileri uygulama olanına sahip bulunmadıklarından İktisat Vekaletine başvurmuştur (Kocabaşoğlu ve ark. 1996). Ancak vekaletin, bunun bir devlet teşebbüsü bi-

çiminde örgütlenmesi yönündeki eğilimi banka çevresince öğrenilecek, Banka Umum Müdürü Mahmut Celal Bey ve İdare Heyeti Reisi Mahmut (Soydan) Bey tarafından Yalova'da Mustafa Kemal Paşaya bildirilecektir (Bozdağ 1972:54). Bu olayın tanıklarından Karaosmanoğlu (1968:116-120), gelişmeleri kitabında şöyle anlatmaktadır: "...Mesela İş Bankası Umum Müdürü Celal Beyle, İdare Meclisi Reisi Siirt Milletvekili Mahmut Bey'in, birkaç günden beri, adeta bizlere görünmekten çekinir gibi Yalova'ya gelip gidişlerini bir iki saat Atatürk ile temas ettikten ve kısa bir süre Çınaraltı kahvesinde 'mutat zevat' ile baş başa verip konuştuğundan sonra, akşama kalmaksızın hemen İstanbul'a dönüşlerini göreyerek o meselenin İş Bankasıyla İsmet Paşa ya da hükümet arasında bir anlaşmazlıktan çıkmış olabileceğini tahmin ediyordum"

Bu günlerde, Mustafa Şeref Bey'in sağlık nedeniyle çıkacağı bir Avrupa yolculuğu öncesinde, "muhtemelen İş Bankası yöneticilerinin etkilerini azaltma amacıyla" Yalova'ya yaptığı veda ziyareti, yine Karaosmanoğlu'ndan öğrendiğimize göre İktisat Vekilinin beklemediği bir hâl olacaktır: "...Evet, Atatürk her vakit ki gibi hoş fıkralar ve hatıralar anlatıyor; sofrasında ilk defa gördüğüm Konya Milletvekili Hamdi ile sanki kırk yıllık ahabmışçasına şakalaşıyordu. Fakat yemeğin sonlarına doğru, ne oldu ve hangi vesileyle bilmiyorum, sözlerinin mecrasını şöyle değiştirmişti ve hassaten Mustafa Şeref'e hitap ederek: - "Biz" demişti, 'yanımızda vazife gören kimselelerin mahiyetlerini tayinde çok defa hataya düşeriz.....'Mesela, sizin maiyetinizde de bir Sanayi Umum Müdürü mü ne varmış, onu nasıl bilirsiniz?" diye sordu."

Mustafa Şeref Bey soruyu, "Dürüst, çalışkan ve kıymetli bir mesai arkadaşı bilirim" diye yanıtlamış ve bunun üzere Mustafa Kemal Paşa'nın büyük tepkisiyle karşılaşmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Bankaya istenilen yatırım izninin verilmeyişini, Sanayi Umum Müdürünün 'kötü niyetle hareket etmesi ya da bazı menfi tesirler altında kalmasına" bağlamıştır. Bu olay üzerine Mustafa Şeref Bey, telgrafla istifasını bildirerek Avrupa'ya gitmiştir.

(3) İsmail Hüsrev Tökin, "Milli Kurtuluş Devletçiliği", Kadro, Sayı:19, Temmuz 1933, s.30-31

(4) Mahmut Bey, 1930 yılında merkez bankasının kurulması ile ilgili tasarıyı incelemek üzere kurulan komisyonda görevlidir. Önceleri Merkez Bankasının İş Bankası tarafından kurulması yönünde bir eğilim vardır. Ancak bundan vazgeçilince, o güne kadar devamlı bankanın kuruluşu-

nu destekleyen Mahmut Bey, artık, banka fikri çerçevesinde yaratılan "çok yıldızlı hayaller"e dikkat çekmeye başlayacaktır. Bkz, 2 ocak 1930 Hakimiyeti Milliye

(5) Kadro, Teşrinievvel 1933, sayı 22, s.4-6

(6) Cumhuriyet, 31 Teşrinievvel 1933

(7) Milliyet, 5 Teşrinisani 1933

(8) Vurgu Kadro'ya ait

(9) Kadro, "Siirt Mebusu Mahmut Beyefendiye Açık Mektup", Sayı:23, İkinci teşrin 1933, s.41-44

(10) Milliyet, 30 Kanunuevvel 1933

(11) "Nasıl Devletçiyiz?", Milliyet, 9 Teşrinisani 1933

(12) "Ne yapacağız?", Milliyet, 22 Kanunuevvel 1933

(13) "Almanya'da Yahudiler ve Yeni Mali Tedbirler", Milliyet, 18 Haziran 1933; aynı gazetede 27 temmuz 1933 tarihinde yayınlanan "Türkiye Hariçten Nasıl Görünüyor?" başlıklı yazısı da aynı konu üzerinedir.

(14) 13 Kanunuevvel 1933'te Milliyet'te, "Tasaruf Borcu" başlığı ile yayınlanan yazısında şu ifadeler bulunmaktadır: "Milli tasarruf mevzuunda, Ergani Bakır yolu istikrazına iştirak etmenin en güzel, en faydalı bir iş olduğunu hatırlatmamak eksik bir şey olurdu. Bu ikramiyeli, verimli, kuvvetli ve teminatlı istikraza iştirak etmek hem şahsi hem de milli menfaat icabıdır"

(15) Atay, Çankaya'da İş Bankasının "bir nevi politikacılar bankası olarak" kurulmasının, bir aferizm salgını başlattığını belirtmektedir(1984:455-457).

(16) "Hiç unutmam, Hakimiyeti Milliye gazetesindeki odamda otuyordum. Başyazarlardan ve banka idare meclisi reisi Siirt Milletvekili Mahmut, yanımdaki odada çalışırdı. Arada kapı yoktu. Beraber konuşurken, İstanbullu sigorta müdürünün geldiğini haber verdiler. Pek neşeli müdür, Mahmut'un masasının üstüne üç zarf bıraktı: 'Bu zati alinizin .. Bu --- beyefendinin, bu da --- beyefendinin.. dedi. bu zarflar hisse senedi dolu idi. Bahsettiğim sigorta müdürü, elde ettiği başarıdan sonra, servet ve samanını toplayarak Fransa'ya gitti."

(17) Bu konuda bkz (Kocabaşoğlu ve ark 2001:233). Burada anlatıldığına göre Milliyet kapanmadan üç yıl önce Mahmut Bey, gazete ve matbaa ile ilişkisini kesmiş ve bu gazete dolayısıyla Bankaya borçlu olduğu 150.000 TL'yi ödemek için Gazetecilik ve Matbaacılık Türk Anonim Şirketi'ni kurmuştur. Aralarında Muammer Eriş ve Şevket Mehmet Ali Bilgiç'in de yer aldığı, beş kurucu üyeden oluşan şirketin sermayesi 350.000 TL'dir. Gerçekte ise şirket hisselerinin

tümü Mahmut Beye aittir. İş Bankası Mahmut Beye, 150.000 TL'lik borcu dışında başka bir hesapta 350.000 TL'lik kredi açmıştır. Dolayısıyla kurulan şirketin asıl amacı da, Mahmut Bey'in Bankaya olan borcunun ödenmesinin sağlanmasıdır Milliyet matbaası yeni şirkete, 325.000 TL'ye satılmıştır. Daha sonra yeni şirketin elinde bulunan 3500 hissedenden 1750'si Yüniş, Anadolu Sigorta, İpekiş gibi Bankanın iştiraki bulunan 10 kuruluşa satılmıştır. Bu satıştan 500.000 TL sağlanmıştır. Geriye kalan 1750 hisse senedinin 350 tanesi 35.000 TL karşılığında Ahmet Şükrü Esmer'e devredilmiştir. Geride 1400 hisse kalmıştır. 1935 yılına gelindiğinde Gazetecilik ve Matbaacılık Türk Anonim Şirketi'nin tasfiyesi gündeme gelmiştir. Ancak bu işlemde önce Bankanın Mahmut Bey'den alacağını sağlamak amacıyla bir derece iptali yapılır. Eski Milliyet yeni Tan matbaası, 27 Ekim 1936 tarihinde 165.000 TL karşılığında, Ahmet Emin ve Rifat Yalman kardeşlerin sahip olduğu Gazetecilik ve Neşriyat Limited Şirketi'ne satılmıştır. Dolayısıyla Mahmut Bey'in, Milliyet ve onun yerine kurulan Tan gazetesi ile ilişkisi 1936 yılına kadar sürmüştür. Şirketin tasfiyesi işlemleri ise ancak 1944 yılında, Mahmut Bey'in ölümünden sonra gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKLAR

Alemdar K (1996) Anadolu Ajansı (1920-1980) Devlet Propaganda Örgütünün Gelişimi, İletişim ve Tarih içinde, İmge Yayınevi, Ankara, ss. 58-128.

Alemdar K (1996b) Kadro Dergisi, İletişim ve Tarih içinde, İmge Yayınevi, Ankara, ss. 32-54.

Atay FR (1984) Çankaya, Bateş Yayınları, İstanbul.

Avcıoğlu D (1969) Türkiye'nin Düzeni, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Aydemir ŞS (1999) İkinci Adam, Remzi Kitapevi.

Boratav K (1995) Türkiye İktisat Tarihi: 1908-1985, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Bozdağ İ (1972) Bir Çağın Perde Arkası: Atatürk-İnönü İnönü-Bayar Çekişmeleri, Kervan Yayınları, İstanbul.

Hakimiyet-i Milliye

İş Dergisi

Kadro Dergisi

Karaosmanoğlu YK (1968) Politikada 45 Yıl, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Kocabaşoğlu U (1980) Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna (TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçinde-

ki Yeri), Ankara Üniversitesi SBF Yayını, Ankara.
Kocabaşoğlu U ve ark (1996) Seka Tarihi, Seka Genel Müdürlüğü Yayını.
Kocabaşoğlu U ve ark (2001) Türkiye İş Bankası Tarihi, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
Kuruç B (1987) Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, Bilgi Yayınevi, Ankara.
Milliyet
Tekeli İ ve Selim İ (1982) Uygulamaya Geçer-

ken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu, O.D.T.Ü, Ankara.
Tunçay M (1992) Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), Cem Yayınevi, İstanbul.
Türk Parlamento Tarihi:1923-1927, III. Cilt, Ankara.
Türkeş M (1999) Kadro Hareketi, İmge Yayınevi, Ankara. ■